

Кристијан ОЛАХ

(Београд, Институт за књижевност и уметност)

kristijanolah84@hotmail.com

ВАРИЈАЦИЈЕ СМИСЛА

(Милослав Шутић. *Трагање за методом*. Београд: Службени гласник, 2010, 229 стр.)

Књига Милослава Шутића *Трагање за методом* из 2010. године састоји се од четири веће студије – које су настале у временском распону од четири деценије – и које уоквирују „Претходне” и „Завршне напомене”. Прва од њих носи назив „Онтолошки приступ књижевном делу”, и занимљиво је да њен поднаслов, иако је најстарија по времену настанка, гласи „Методолошка синтеза”. Напетост која постоји између наслова књиге и поднаслова прве студије је, међутим, привидна: све су оне, у одређеној мери, синтетичког карактера – нарочита последња и најмлађа у књизи, која представља својеврсни, али не до краја потпуно изведени, *summa summarum* Шутићевих књижевнотеоријских промишљања. Важно је имати на уму да трагање за методом из наслова књиге подразумева трагање за таквом методом која је по свом карактеру синтетичка и која у себи обједињује више интердисциплинарних приступа.

Основни циљ Шутићевог дугогодишњег бављења науком о књижевности, како у теорији, тако и у интерпретацији књижевних дела, јесте успостављање приступа који ће у себи објединити основна методолошка полазишта теорије о књижевности и опште филозофије. Први корак ка томе јесте овладавање и примена одређених филозофских појмова у науци о књижевности, као што је онтологија. Студија „Онтолошки приступ књижевном делу” настоји да осветли, уз помоћ филозофије, али и одређених феноменолошких домета, прастаро питање односа књижевног дела и стварности. Шутићева дефиниција онтолошког приступа гласи:

Онтолошки приступ књижевном делу је приступ који подразумева довођење најопштијих филозофских (онтолошких) појмова у везу са непосредном језичком појавношћу тога дела као појединачног облика књижевности (10).

Та дефиниција садржи два пола Шутићевог интересовања – пол књижевног дела који је одређен језиком као својом материјалном страном, и пол општих филозофских појмова чији је

задачак да својом семантиком продру и опишу суштину језичке појавности датог дела. Шутић одбацује она схватања према којима је језик подигнут на онтолошки ниво, јер језик, како наглашава, има само онтички квалитет, који изграђује секундарну визију света на основу примарне, постојеће. Он, напротив, сматра да онтологија књижевног дела – која је, према Николају Хартману, регионална, а не општа онтологија – својом посебношћу стреми ка целини, ка Бићу, као највишем и најопштијем појму филозофије. Тај појам Бића један је од основних које у својим теоријским преокупацијама употребљава Милослав Шутић. Он објашњава да књижевно дело, које стреми Бићу, захваљујући ономе суштинском у себи – а то је *књижевно* – укључује се „у шири круг – круг уметничког – па, затим, заједно са тим кругом у још шири круг – круг естетског” (12). Шутић сматра да књижевно дело тек као естетска чињеница може да буде самерљиво са Бићем. Другим речима, књижевно дело свој онтолошки статус потврђује у оквиру Естетског бића, као једног регионалног дела општег Бића. Из тога произлази закључак да спознаја дела, која је усмерена према његовој најдубљој истини, није могућа ван естетских сазнања. Само естетска спознаја доводи до истине дела, до његове суштине. Милослав Шутић се, дакле, опредељује за естетски као основни приступ у проучавању књижевноуметничких дела.

У том приступу, осим појма *Бића*, подједнако је, а можда и важнији појам *слике света*, као објективни, најопштији онтолошки појам који обједињава субјективне, природно-људске представе о свету и естетску представу, као функционалну надградњу субјективних представа у књижевном делу. Слика света својом општошћу тежи формирању засебног Естетског бића. То биће субјекат не може у потпуности да обухвати својим сазнајним моћима, али управо својим *доживљајем*, као писац или читалац, доприноси њеном стварању. Јер, естетски доживљај се подразумева као стваралачки доживљај. Зато Шутић сматра да доживљај „мора бити ембрион онтолошког приступа књижевном делу” (29), јер се управо доживљај из сфере субјективног шири ка најдаљим областима објективног, естетизујући их. Будући, дакле, да субјекат својим доживљајем доприноси стварању слике света, која, са своје стране, тежи формирању Естетског бића, Шутић закључује да је „из онтолошке перспективе, једино право читање књижевних дела *естетско* читање” (37).

У другој, најобимнијој студији, под називом „Увод у филозофију и естетику књижевности”, Милослав Шутић покушава да одговори на питање како да се премости јаз између филозофије и теорије књижевности, као најопштијих дисциплина у своме домену. Он истиче да се између та два пола налази естетика, али да није разрешено како од филозофије стићи до естетике, која би једина могла да филозофију повеже са теоријом књижевности. Како је доследан својим теоријским премисама, Шутић умногме

понавља одређене моменте о којима је већ писао у првој студији, али их и надограђује и проширује. Тако овде подвлачи да се филозофија преко естетике може приближити теорији књижевности преко општих категорија или метакатегорија *естетског* и *лепог*. Лепо као уметничко, природно и људски лепо, а естетско као феномен специфичних емоција које упућују на стваралачки естетски доживљај. Други заједнички моменат филозофије и теорије књижевности је њихова усмереност на општост. У теорији су посредни разне опште категорије међу којима је најопштија, наравно, категорија *књижевног* или *литерарног*. Те и друге опште категорије из теорије књижевности су, заправо, врло блиско повезане са естетичким категоријама, које су, опет, преко филозофских категорија, усмерене према самом Бићу.

Указујући на допринос теорије књижевности остваривању јединства са филозофијом и естетиком, у ствари постављамо основе за једну посебну интердисциплинарну научну оријентацију – филозофију и естетику књижевности. Ова дисциплина се још увек ретко помиње и у науци о књижевности и у филозофији и естетици, што значи да она до данас није чврсто и самостално заснована. (44)

Та дисциплина, за чију примену се Шутић залаже, могло би се рећи да настаје управо на темељима сазнања о онтолошком приступу књижевном делу.

У наставку ове обимне студије Шутић исцрпно образлаже, час у каталожком, час у полемичком кључу, преглед или историјат трагова филозофије књижевности, од Платона, преко Аристотела до најновијих дана. Он закључује да:

и они најапстрактнији, најопштији филозофски појмови, пролазећи кроз естетику, а с обзиром на конкретну општост књижевног дела, попримају естетски карактер” (63).

Шутићев циљ је да у оквиру трагова филозофије књижевности од антике до данас пронађе могућности за чврсто утемељење естетике књижевности, као нове научне дисциплине која се не може у потпуности вештачки отргнути од опште естетике. Њену антиципацију, наравно не тим речима, он проналази још код Платона, али указује да прве термилошке трагове треба везати за Бјелинског. Ипак, заснивање естетике књижевности у пуном смислу речи мора се приписати Михаилу Бахтину. Велики и последњи део ове студије посвећен је управо Бахтиновим схватањима односа књижевности и естетике.

Трећа студија, „Прилог заснивању књижевне архетипологије”, представља, у одређеном смислу, засебну тематску надградњу претходних двеју студија. Реч је о покушају заснивања нове естетичке дисциплине у тумачењу књижевности, настале на основу Јунгове теорије о архетиповима, и то врло успешном

покушају, како у теорији, тако и у примени на конкретном књижевном делу – о чему, између осталог, сведочи и монографска студија *Златно јагње. У видоокругу Андрићеве естетике* (2007). За разлику од општеприхваћене архетипске критике, књижевна архетипологија је интердисциплинарна метода која је заснована на психолошкој, филозофској и естетичкој димензији. Кроз већи део ове студије Шутић подробно објашњава настанак и значење Јунговог појма *архетип* – истовремено се супротстављајући схватању архетипа код Нортропа Фраја, те би, по својој поузданости и прегледности, тај део текста могао да представља својеврстан и засебан увод у основне тезе Јунгове аналитичке психологије. Осим што излаже развој Јунгове мисли усредсређене на проблем архетипа, Милослав Шутић износи и трагове Јунгових естетичких идеја који произлазе из теорије архетипова и који, иако имају одређене слабости, представљају важан темељ за заснивање архетипске естетике. Међутим, за њено заснивање је, ипак, од пресудне важности Јунгово схватање стваралаштва, тј. настанка уметничког дела, будући да се, према њему,

извориште симболичког уметничког дела не може тражити у лично несвесном аутора, већ у сфери несвесне митологије, односно колективно несвесног. А ако се довршено уметничко дело у свету објављује посредством речи, онда о оваквој Јунговој усмерености сведочи следећи закључак Герхарда Хауптмана: „Песнички стварати значи омогућити да иза речи зазвучи прареч”. (159)

На основу тога, циљ архетипске естетике, односно књижевне архетипологије, било би усмеравање херменеутичке оштрице на „препознавање архетипских образаца” (166), а потом и начина на који су уметнички транспоновани, односно интерпретирани у датом посебном контексту. Након тога:

Предстоји утврђивање поетичког и структурног, композиционог и језичког доприноса тога обрасца смислу и поруци једног књижевног дела. (171)

Шутић истиче да тај допринос није лако утврдити, и наставља:

Може се говорити о различитом односу појединих књижевних праваца и епоха према архетипској, односно митској инспирацији. (171)

Такође, он додаје да употреба архетипске критике зависи од природе самог књижевног дела,

односно од чињенице да ли је то дело остварено на архетипској основи, и да ли су у њему садржани поједини архетипски образци (171).

Важна је и последња теза студије, која се додирује са претходним тезама, о онтолошкој перспективи књижевне архетипологије, будући да се колективно несвесно, као примарна трансценденција, додирује са Бићем.

Последња студија из *Трагања за методом* носи назив „Филозофско-естетичка основа тумачења књижевности“. Она је најмлађа и први пут је објављена у овој књизи, за разлику од претходне три студије, које су у нешто другачијем облику раније већ биле објављиване. У њој Шутић настоји да још једном осветли темеље естетске критике и њен однос са филозофијом и књижевном теоријом у контексту како општег развоја духовних наука, тако и развоја естетике и, посебно, феноменологије. У много чему ову студију треба посматрати као синтезу ранијих радова, јер се у њој изнова објашњавају основни појмови о којима је већ било речи раније, као што су појмови *слика света* и *Биће*. Истичући како је слика света „у својој филозофској основи, али и у својој естетској структури, *онтолошки* појам, јер подразумева на специфичан, сликовни, чулни начин спознату и доживљену целину материјално-духовног света“, може се закључити да сва посвећеност Милослава Шутића науком о књижевности извире из те једне једине синтагме: „слика света“. Јер, појам *слике света* истовремено се грана у правцу филозофије и у правцу теорије књижевности, градећи на пресеку тих праваца услове за настанак естетике књижевности. Да ли се онда тај појам, у једном крајње произвољном смислу, може разумети као архетип из кога се развило књижевнотеоријско стваралаштво Милослава Шутића?

Сумирајући сврсисходност сопствених полазишта, Шутић с правом поставља питање, али и даје, самом себи, а уједно и читаоцима, одговор:

Али се сада може поставити питање зашто је неопходна оваква, на први поглед врло сложена апаратура, односно, зар се књижевно дело не може проучавати непосредно, ако нас већ наведени поступак води тој неопходности? Одговор на ово питање је одречан, зато што је књижевно дело препуно врло сложених чињеница, чије се границе коначних домета, из теоријске перспективе, морају сазнати и одредити. Само тако, откривањем *места* појединих чињеница књижевног дела у слици света приближавамо се потпунијој спознаји тих чињеница, односно тога дела као целине. А сложеност поменуте апаратуре, да поновимо, поједностављена је схематским приказом слике света. (195–196)

Истичући како основни методски поступак проучавања књижевности одређује онтологија, којој, поред Бића, припада и појам слике света, Шутић се у завршници своје студије још једном осврће на нову онтологију феноменолошког естетичара Николаја Хартмана. Шутић истовремено учачава како се „поступак“ те онтологије може свести на анализу, која је:

у домену *херменеутике*, то јест онога што у методологији науке о књижевности називамо *тумачењем* или *интерпретацијом* књижевног дела, као основним и крајњим циљем свих научнокњижевних метода (211).

Шутић закључује да се на тлу нове онтологије одвија истовремен процес естетизације филозофских појмова и онтологизације естетичких појмова. Та потоња онтологизација доводи до онтологизације уметности. Другим речима, естетика је подигнута на онтолошку раван, односно Естетско биће партиципира у Бићу као таквом. Сврха тих поновљених, само другачије обликованих закључака са краја књиге *Трагање за методом*, а који су по своме значењу готово идентични са ставовима изнетим у првој студији која је отворила књигу, чини се да је у подвлачењу значаја коју је за теорију слике света имала мисао Николаја Хартмана, и која је сада наглашена у мери коју, према Шутићу, заслужује.

Сличности и подударности које постоје између четири студије, нарочито између прве и последње, упућују на бригу њиховог аутора да језгро своје мисли што чврстије и јасније омеђи од произвољности и могућих расплињавања у тексту, који, уосталом, и не зависе толико од самог аутора. Стога би се велики део књиге могао са разлогом описати као *варијације на тему*, чиме се значење наслова, „трагање за методом”, додатно проширује значењем трагања за смислом, за суштином, за речју која ће бити најближа истини и њеном облику. Трагање за методом је уједно трагање које описује само себе, али и аутора који се бави тим описивањем. То је трагање усмерено како на предмет, тако и на само себе, чиме постаје властити предмет. *Трагање за методом* је књига која од почетка зна за чим трага, али је у непрестаној напетости или привидној немогућности да то до краја и опише, у ишчекивању да се коначна реч о методи обликује. Јер, оно што методи даје вредност јесте управо покушај да се кроз лавиринте филозофских, естетичких и књижевнотеоријских појмова извуче на светлост дана, покушај да се, у томе стремљењу, естетизује. Могло би се, зато, рећи да вишедеценијско бављење Милослава Шутића естетским аспектима књижевних дела истовремено подразумева и естетско уобличење приступа тим делима. Крећући се ауторитативно између двеју синтеза, једне изложене на почетку, а друге, по сазнајном домету скоро идентичне, на крају књиге *Трагање за методом*, а знајући да се уз њихову помоћ високо успињао лествицама које су водиле и воде ка смислу и истини књижевноуметничког дела, може се закључити да је аутор ове књиге за собом оставио једно значајно дело, значајно не само по себи, што несумњиво јесте, већ и у оној мери у којој се читалац-трагач одазива позиву да му се придружи у изнова – али никада до краја – описаној одисеји.